

INFORMACIJA

DIDINGAS BRETKŪNO BIBLIJOS LEIDIMO PROJEKTAS

2002 m. paminėjome lietuviškos Biblijos 400 metų sukaktį. Į lietuvių kalbą Biblija pirmą kartą buvo išversta XVI a. pabaigoje. Tą darbą 1579–1590 m. atliko žymusis lietuvių senosios raštijos autorius Jonas Bretkūnas, miręs 1602 m. rudenį (apie spalio 1 d.). Deja, dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių Bretkūno darbas tada nebuvo išspausdintas ir neatliko to vaidmens, kokį galėjo atlikti. Anuomet Biblijos vertimas krašto kultūrai turėjo nepaprastai didelę reikšmę, skatino bendrinės kalbos formavimąsi. Antai vokiečių Biblija, išversta tame pačiame šimtmetyje Martyno Liuterio, padėjo tvirtą pagrindą dabartinei vokiečių bendrinei kalbai. Taigi Bretkūnas atliko milžino darbą.

Bretkūno Biblijos rankraštis iš pradžių buvo saugomas Prūsijos kunigaikščio bibliotekoje, kuri vėliau tapo Karališkąja ir Universiteto biblioteka. 1625 m. nedidelę to rankraščio dalį – psalmes („Psalteri“), gerokai pagedavęs bei pakeitęs, išleido Jonas Rėza. Visą rankraštį žadėjo išleisti pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius Danielius Kleinas. Jis 1638 m. tam reikalui buvo sudaręs 53 asmenų komisiją, numatė sušaukti Ragainėje konferenciją. Buvo renkamos lėšos, dalį žadėjo kunigaikštis Georgas Vilhelmas, finansavęs J. Rėzos „Psalteri“. Tačiau dėl nežinomų priežasčių pasirengimai leidimui nutrūko, Ragainės konferencija neįvyko, nors D. Kleinas jau buvo pradėjęs rankraštį redaguoti. Vėliau Bretkūno rankraščiu ne kartą naudojosi Šventojo Rašto į lietuvių kalbą vertėjai. 1663 m. jis buvo atgabentas į Kėdainius,

kur tada rengė „Naujojo Testamento“ leidimą. Tyrėjų nuomone, tada Bretkūno tekstu nedaug tepasinaudota. Turbūt tą patį reikėtų pasakyti ir apie Johanno Jokūbo Quandto organizuotą visos Biblijos vertimą, išspausdintą 1735 m. Juk nuo Bretkūno mirties jau buvo praėję beveik pusantro šimto metų. Lietuvių rašomoji kalba per tą laiką gerokai pakito, todėl naujieji vertėjai, matyt, nedaug tesirėmė Bretkūno darbu. Dar Bretkūno rankraščiu šiek tiek naudojosi Liudvikas Rėza, rengdamas 1816 m. Biblijos leidimą. Tačiau ilgainiui Bretkūno darbas neteko praktinės reikšmės. Beliko vien mokslinė jo vertė kaip paties didžiausio XVI a. lietuvių kalbos ir raštijos paminklo. Rankraščio kalbos duomenimis, ypač nuo XIX a. vidurio, ėmė plačiai naudotis kalbininkai, ne vien lituanistai, bet ir baltistai, net indoeuropeistai.

Tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Vytauto Didžiojo universitetas Kaune buvo pasidaręs viso Bretkūno rankraščio – 5 didelių ir 3 mažesnių tomų – fotokopiją, kuri dabar yra Vilniaus universiteto bibliotekoje. Tada svajota ją išleisti. Tačiau tam trūko ir lėšų, ir jėgų. Užsienio lingvistai taip pat tokiam darbui nesiryžo. Kadangi tos kopijos tekstas ilgainiui ėmė blukti, tuoj po karo buvo pradėta jį šifruoti ir perrašinėti mašinėle. Dirbo Emilijus Kraštinaitis (1903–1983), kilęs iš Rytprūsių, nuo Ragainės.

Po Antrojo pasaulinio karo rankraščio originalas ilgą laiką baltistų (net iki 1978 m.) buvo laikomas dingusiu, nes manyta, kad per Karaliaučiaus bombardavimus ir gaisrus jis prazuvo. Tačiau paaiškėjo, jog buvo išgelbėtas. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos direktorius Reinhardas Wittramas jį kaip didžiausią

vertybę išsivežė į Vakarų Vokietiją savo lagamine. Apie 1950 m. rankraštis perduotas Valsbybiniam archyvui Göttingene, iš kur 1979 m. pateko į Berlyno valstybinį slaptąjį Prūsijos paveldo archyvą. Vėliau jį išleisti ketino Lenkijoje atsidūrusi mūsų kalbininkė Tamara Buchienė. Tuo reikalu ji tarėsi su garsiaja „Mouton“ leidykla, bet netikėta liga ir mirtis jos pastangas pavertė niekais. Okupuotoje Lietuvoje apie didelį ir brangiai kainuojantį mokslinį leidimą net ir svajoti nebuvo galima. Kliuvo dar ir ideologiniai dalykai – juk tai Biblija! 1983 m. tepavyko išleisti parinktas vertimo ištraukas kartu su kai kuriais kitų Bretkūno raštų fragmentais¹. Ir tai buvo galima padaryti tik tada, kai sužinota, jog Vakarų Vokietijoje rengiamasi išleisti visą Bretkūno Bibliją su reikiamu moksliniu aparatu.

Ten iš tikrųjų nuo 1981 m. buvo rimtai dirbama ir šiandien turime to darbo rezultatus. Tai didžiulė paslauga lituanistikai ir apskritai mokslui, nes ir dabartinėmis sąlygomis patys tokio projekto greitai įvykdyti negalėtume.

Projekto iniciatorius ir pagrindinis vykdytojas – žinomas vokiečių baltistas Friedrichas Scholzas, ilgametis Mūnsterio universiteto profesorius, žymiojo baltisto, lietuvių kalbos etimologinio žodyno autoriaus Ernsto Fraenkelio mokinys. Scholzas baltistikoje reiškiasi jau nebe vieną dešimtmetį. Puikiai kalba lietuviškai. Tiria baltų kalbų literatūros ir tautosakos problemas. Paskelbė straipsnių apie lietuvių kalbos vardažodinės sistemos raidos tendencijas², apie veiksmožųjų veikslus gruzinų, slavų ir baltų kalbose, jų kilmę ir raidą³, apie daiktavar-

¹ J. Bretkūnas, Rinktiniai raštai. Parengė J. Palionis ir J. Žukauskaitė, Vilnius, 1983.

² F. Scholz, Entwicklungstendenzen des Litauischen Nominalsystems, – Ost und West, II, Wiesbaden, 1977, 42–68.

³ F. Scholz, Der Verbalaspekt im Georgischen, im Slavischen und im Baltischen. Überlegungen zu seiner Entstehung und Entwicklung, – Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch, München, 1983, 185–198.

džių bevardės giminės išnykimą lietuvių kalboje ir to išnykimo padarinius⁴, apie namo ir jo aplinkos erdvės santykių reiškimą Baltijos jūros šiaurės rytų ruožo kalbose⁵, apie Martyną Mažvydą ir lietuvių literatūrą (pirmosios lietuviškos knygos 450 m. sukakties proga)⁶ ir kt. Recenzavo ne vieną lituanistikos veikalą, išleistą užsienyje⁷. 1981 m. jis išleido P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrimą“, parašė šiam leidiniui išsamų įvadinį straipsnį⁸. 1990 m. išėjo jo stambi monografija „Baltijos šalių literatūros: jų kilmė ir raida“⁹.

⁴ F. Scholz, Der Verlust des Neutrums im Baltischen und seine Folgen, – Baltistica, XX (2), 1984, 111–118. Platesnis variantas: KZ XCVIII, 1985, 269–279.

⁵ F. Scholz, L'expression des relations d'espace dans la maison et son entourage dans l'aire linguistique de la Baltique du Nord-Est, – Structuration de l'espace ..., Paris, 1984, 27–40.

⁶ F. Scholz, Mažvydas und die litauische Literatur. Zum 450. Jahrestag des Erscheinens des ersten litauischen Buches, – Litauisches Kulturinstitut, Jahrestagung 1997, Lampertheim, 1998, 13–33.

⁷ A. Senn, Handbuch der Litauischen Sprache, II. Lesebuch und Glossar, – International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, VI, 1963, 157–159; A. Senn, Handbuch der Litauischen Sprache, I, – Ibidem, XII, 1969, 194–202; J. Prinz, Die Slavisierung baltischer und die Baltisierung slavischer Ortsnamen im Gebiet des ehemaligen Gouvernements Suwalki, – Beiträge zur Namenforschung, NF, V, 1970, 201–202; Th. F. Magner and W. R. Schmalstieg, Baltic Linguistics, – General Linguistics, XI, 1971, 171–175; A. Kurschat, Litauisch-Deutsches Wörterbuch. Thesaurus Linguae Lituanae, I–IV, – Welt der Slaven, XXVI, NF, V, 1981, 183–191, ir kt.

⁸ Ph. Ruhig, Betrachtungen der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften (Königsberg 1745). Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von F. Scholz, Hamburg, 1981.

⁹ F. Scholz, Die Literaturen des Balticums: Ihre Entstehung und Entwicklung, Wiesbaden, 1990. L. Gineičio recenzija: Lituistica, II, 1991, 103–109.

F. Scholzas domisi ne tik lietuvių, bet ir kitomis baltų kalbomis. Be kita ko, jis parašė įvairius straipsnius Richardo Pietscho darbams apie Kuršių nerijos senųjų žvejų kuršininkų kalbą¹⁰. Nemaža yra rašęs apie baltistiką ir lituanistiką Vakarų Vokietijoje¹¹. Jo rūpesčiu Mūnsterio universiteto Slavų-baltų seminaras tapo svarbiu baltistikos centru. Buvo sukomplektuota turtiniga baltistikos biblioteka, pati didžiausia Vakarų Europoje. 1993 m. to seminaro pagrindu įkurtas Mūnsterio universiteto tarpdisciplininis Baltijos studijų institutas, kuriam vadovavo F. Scholzas. Jis dalyvauja baltistų konferencijose Vilniuje. Nuoširdžiai bendrauja su lietuvių kalbininkais. 1998 m. Vilniaus universitetas jam suteikė garbės daktaro vardą¹².

Svarbiausias F. Scholzo talkininkas – Jocheanas Dieteris Range, lietuvių kalbininkams irgi gerai pažįstamas. 1974–1975 m. jis stažavosi Vilniaus universitete, gerai išmoko lietuvių kalbą. Vėliau dirbo Mūncheno universitete. Propagavo lietuvių kultūrą ir kalbą tuometinėje Vakarų Vokietijoje. Daugybę kartų lankėsi Lietuvoje, vienas ir su savo studentais, kuriems Mūncheno

¹⁰ R. P i e t s c h, Fischerleben auf der Kurischen Nehrung. Dargestellt in kurischer und deutscher Sprache mit einer Einleitung von Prof. Dr. F. S c h o l z und mit 24 Zeichnungen des Verfassers, Berlin, 1982; R. P i e t s c h, Deutsch-Kurisches Wörterbuch mit einer Einleitung von F. S c h o l z, Lüneburg, 1991.

¹¹ Die Baltistik in der Bundesrepublik Deutschland, – Zeitschrift für Slavistik, XXIX 2, 1984, 229–231; Zur Geschichte der slavistischen und baltischen Lehre und Forschung an der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster, – Materialien zur Geschichte der Slavistik in Deutschland, II, Wiesbaden, 1987, 231–260; Die Sprachen des Baltikums in Forschung und Lehre an den Hochschulen der Bundesrepublik Deutschland, – Die baltischen Nationen – Estland, Lettland, Litauen, Köln, 1990, 247–257.

¹² Plačiau apie F. Scholzo nuopelnus lituanistikai žr. šių eilučių autoriaus straipsnį: Lituanistica, III, 1993, 95–98.

universitete dėstė lietuvių kalbą. Dalyvavo baltistų konferencijose Vilniuje, lietuviškai skaitė paskaitas. Paskelbė reikšmingų darbų apie lietuvių liaudies dainų stilistiką¹³. Tyrė vokiškus lietuvių liaudies dainų vertimus, paskelbė straipsnių apie Augusto Schleicherio lietuviškų pasakų vertimus¹⁴. Rašė apie baltų skolinius¹⁵, apie postpozicinius vietininkus senojoje lietuvių kalboje¹⁶, apie vokiečių ir lietuvių kultūros santykius¹⁷. Įvairiuose lingvistiniuose leidiniuose paskelbė nemaža kitų lituanistikos straipsnių ir recenzijų. Į vokiečių kalbą išvertė lietuvių liaudies pasakų¹⁸, Ievos Simonaitytės, Romualdo Granausko, Vytauto Petkevičiaus kūrinių. Populiario Lietuvos dailininkų knygų iliustracijas. Prof. F. Scholzo pakviestas entuziastingai įsitraukė į Bretkūno Biblijos rengimo spaudai darbą. 1987 m. apgynė disertaciją apie tekstologinį Bretkūno „Naujojo Testamento“ vertimo tyrimą. Už šį darbą apdovanotas Mažvydo premija (1997), už nuopelnus lituanistikai – Gedimino IV laipsnio ordinu (2002).

J. D. Range dėl kitų darbų maždaug nuo 1986 m. vis mažiau begalėjo prisidėti prie Bretkūno Biblijos leidimo projekto vykdymo, ypač po 1997 m., kada ėmė vadovauti Greifswaldo universiteto Baltistikos institutui. Nuo 1988 m. į projekto vykdymą įsitraukė Friedemannas Klu-

¹³ J. D. R a n g e, Sprachlich-stilistische Untersuchung zur „Figura etymologica“ in den litauischen Dainos, – Baltistica, XII (2), 1976, 176–187; XIII (1), 1977, 281–296.

¹⁴ Žr. leidinį: Deutsch-litauische Kulturbeziehungen, Jena, 1995.

¹⁵ J. D. R a n g e, Zur Erforschung des Lehnwortes in den baltischen Sprachen, – Linguistica Baltica, III, 1994, 211–231.

¹⁶ J. D. R a n g e, Allativ und Adessiv in altlitauischen Texten des 16. Jahrhunderts, – Linguistica Baltica, IV, 1995, 93–102.

¹⁷ J. D. R a n g e, Preussisch-Litauen in kulturhistorischer Sicht, – Deutsche, Slawen und Balten, 1989.

¹⁸ J. D. R a n g e, Litauische Volksmärchen, Düsseldorf etc., 1981.

ge, kuris daug nuveikė rengiant spaudai „Senojo Testamento“ 1–5 Mozės knygas, Bretkūno bei Jono Rėzos „Psalterių“ leidimą. Talkino ir kiti specialistai, pvz., Wolfgangas Tenhagenas, Ute Schröderis. Projektą rėmė ir nemaža prisidėjo Reinholdas Oleschas, Hansas Rothe ir kt. Dideli nuopelnai priklauso garsiojo pramonininko Alfredo Kruppo fondui, draugijai *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, finansavusiems projektą, taip pat leidyklai *Verlag Ferdinand Schöningh*.

Bretkūno Biblijos leidimo projektas atrodo didingai. Visą leidinį sudarys 3 knygų eilės. Atskirų tomų nurodymuose knygų eiles toliau žymėsime romėniškais skaitmenimis (I, II, III), o pačius tomus (dažniausiai sutampančius su Bretkūno Biblijos rankraščio dalimis) – arabiškais skaitmenimis (1, 2, 3...).

Pirmąją knygų eilę (I) sudarys fotografuotinis (faksimilinis) Bretkūno rankraščio tekstas. Šios eilės numatoma išleisti 7 tomus.

Antrąją eilę (II) sudarys mokslinis viso Bretkūno teksto (kiekvienos dalies atskirai) leidimas su tam tikru moksliniu aparatu bei pastabomis. Tai labai svarbu lituanistikai, nes Bretkūno Biblijos rankraštis, anuomet rengtas spaudai, buvo įvairių asmenų (ir paties Bretkūno) ne kartą redaguotas, taisytas. Reikia nustatyti kiekvieno redaktoriaus pataisymus, atkurti pradinį Bretkūno tekstą. Numatomi 8 šios knygų eilės tomai.

Trečioji eilė (III) bus skirta komentarams ir Bretkūno teksto analizei. Jos tomai atspindės Bretkūno raštų ligšiolinį tyrimą. Pirmasis šios eilės tomas – minėtoji J. D. Rangės disertacija.

Pirmosios eilės (I) jau išleisti 4 tomai. Juose pateiktas faksimilinis šešių Bretkūno rankraščio dalių tekstas. Liko išleisti dar 2 tomus, abu iš „Senojo Testamento“. Tomų įvaduose F. Scholzas pateikia svarbių duomenų apie patį rankraštį, kurį, atvežtą iš Vokietijos trijų savaičių parodai, buvo galima pamatyti 2002 m. lapkričio mėnesį Vilniuje, Taikomosios dailės muziejuje. Aptariama sudėtinga ir nevienalytė rankraščio paginacija, aiškinama Bretkūno rašyba. Kalbama apie sunkesnių teksto vietų dešifravimą ir jų pateikimą leidinyje. Visa tai yra labai

svarbu Bretkūno kalbos tyrėjams. Antai rankraščio puslapiai prieš darant nuotraukas buvo iš naujo tvirčiau įrišti, o viršeliai restauruoti. Dėl to puslapių vidiniuose pakraščiuose atsirado nematomų raidžių. Iš to kylantys neaiškumai bus aptariami kritiniams (moksliniams) tekstams skirtuose atitinkamuose tomuose (II knygų eilė). Kad faksimilinais tekstais būtų patogiau naudotis, kiekvieno puslapio išoriniame pakraštyje pateikta skirsnelių (versetų) numeracija, kurios Bretkūno rankraštyje nebuvo ir kuri sudaryta pagal Liuterio Biblijos 1546 m. leidimą.

Iš išleistų I knygų eilės tomų du pirmieji yra didelio formato (*in folio*, 34×24 cm). Abiejuose „Senojo Testamento“ tekstas.

I, 1 tomas¹⁹ pasirodė 1996 m. Tai didelio formato XV+568 puslapių leidinys, kuriame pateikiamas „Senojo Testamento“ 1–5 Mozės knygų faksimilinis tekstas. Spaudai parengė Friedemannas Kluge, Jochenas Dieteris Range ir Friedrichas Scholzas. Leidinys skiriamas Reinhardo Wittramo (1902–1973), II Pasaulinio karo sumaištyje išgelbėjusio Bretkūno Biblijos rankraštį, atminimui. Įžangos žodis – vyskupo (tada dar kunigo) Jono Borutos SJ lietuviškai ir vokiškai.

I, 2/3 tomas²⁰ – dvigubas, į vieną knygą sudėti 2-asis ir 3-asis tomai (Bretkūno rankraščio

¹⁹ BIBLIA tatau eſti Wiſſas Schwentas Raſch-tas, Lietuwifchkai pergulditas per Jana Bretkuną Lietuwos pleboną Karaliacziui 1590 / DIE BIBEL das iſt die ganze Heilige Schrift Litauisch überſetzt von Johann Bretke, Litauischer Pastor zu Königsberg i. Pr. 1590. Faksimile der Handschrift, Band 1, Königsberg i. Pr. 1590. Herausgegeben von F. Kluge, J. D. Range und F. Scholz, Paderborn, etc., Ferdinand Schöningh, 1996.

²⁰ BIBLIA tatau eſti Wiſſas Schwentas Raſch-tas, Lietuwifchkai pergulditas per Janą Bretkuną pleboną Karaliacziui 1590 / DIE BIBEL das iſt die ganze Heilige Schrift Litauisch überſetzt von Johann Bretke, Litauischer Pastor zu Königsberg 1590. Faksimile der Handschrift, Band 2 und 3, Königsberg i. Pr. 1590. Herausgegeben von J. D. Range und F. Scholz, Paderborn, etc., Ferdinand Schöningh, 2002.

antroji ir trečioji dalys). Tai stambus leidinys, turintis net XIII+909 didelio formato puslapius. Jis pasirodė neseniai, 2002 m. Didžiąją šio leidinio teksto dalį Bretkūnas buvo išvertęs laikotarpiu nuo 1589 m. rugsėjo 13 d. iki 1590 m. kovo 6 d. Tuo pačiu laiku jis tvarkė ir kitas Biblijos vertimo dalis, rašė kitus veikalus, ėjo Labguvos lietuvių parapijos klebono pareigas, taigi jo tada atliktas darbas, F. Scholzo žodžiais tariant, tiesiog kelia nuostabą. Su tuo negalima nesutikti jau vien pažvelgus į didingą faksimilinį leidinį. F. Scholzas šią didžiulę knygą dedikavo svarbiajam Bretkūno Biblijos projekto rėmėjui Hansui Rothei, beje, kilusiam iš Tolminkiemio.

I, 4 ir I, 5 tomai dar neišleisti.

I, 6 ir I, 7 tomai išleisti anksčiau, abu 1991 m. Jie mažesnio formato (*in quarta*; 23,5×16,5).

I, 6 tome²¹ pateikiamas psalmynas („Psalteris“). Tai protestantų (ir ne tik jų) religinėje praktikoje labai svarbi knyga, nes psalmės buvo ir tebėra dažnai giedamos. Šalia „Naujojo Testamento“ tai reikalingiausia knyga. Dėl to 1625 m. Jonas Rėza šią Bretkūno Biblijos rankraščio dalį išleido atskira knyga. Jis tekstą perredagavo orientuodamasis į Prūsijos vakarų aukštaičių pietinės dalies šnektas (būsimuosius „baltsermėgius“). Pašalino, tiksliau pasakius, vengė vartoti ne tik žemaitiškų (suprantama, ir prūsų, kuršių) kalbinių elementų, bet ir kilusių iš vakarų aukštaičių šiaurinės dalies, kurių buvo gausu Bretkūno tekste. Todėl J. Rėzos „Psal-

²¹ PSALTERAS ING LIETUWISCHKA. LIESZVWI pergulditas Jano Bretkuno. Labguvos plebono Metuŕa Chriŕtaus 1580 / PSALTER in DIE LITAUISCHE SPRACHE übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau Im Jahre Christi 1580. Faksimile der Handschrift, Band 6, Labiau i. Pr. 1580. Herausgegeben von J. D. Range und F. Scholz, Paderborn etc., Ferdinand Schöningh, 1991. Apie šią knygą esu populiariai rašęs „Lietuvos aide“ (1992 04 29) ir „Gimtojoje kalboje“ (1992, Nr. 4–5, 26–27); J. Palionis ją (kartu su *I, 7* tomu) recenzavo „Baltisticoje“ (XXVIII 1, 102–104).

teryje“ galima įžiūrėti aiškia užuomazgą lietuvių dabartinei bendrinei kalbai artimos rašomosios kalbos, kurią vėliau kodifikavo savo gramatikoje Danielius Kleinas ir kuri ilgainiui įsigalėjo Mažojoje Lietuvoje.

F. Scholzas šį tomą dedikavo savo mokytojo Ernsto Fraenkeli (1881–1957) atminimui²².

I, 7 tomas²³ irgi dvigubas: jame sudėtos Bretkūno rankraščio septintoji ir aštuntoji dalys, apimančios „Naujojo Testamento“ tekstą. Tai didelė knyga, turinti net XII+1051 puslapių. F. Scholzas ją dedikavo latvių kalbininkui Karliui Draviniui (Draviņš), kuris 1978 m. Uppsaloje (Švedija) paskatino Scholzą imtis Bretkūno Biblijos rankraščio publikavimo.

Antrosios knygų eilės (*II*) iki šiol pasirodė tik vienas tomas iš numatomų aštuonių. Tai – šeštasis (*II, 6*) tomas²⁴, skirtas psalmyno, ano meto terminologija „Psalterio“, moksliniam tekstui (greit turėtų pasirodyti *II, 7* tomas, skir-

²² Jis apie savo garsųjį mokytoją yra parašęs ne vieną straipsnį, pvz., F. Scholz, Fraenkel Ernst, – Orbis, V, 1956, 561–569; F. Scholz, Fraenkel Ernst (Nachruf), – Onoma, VII, 1956/57, 345–347.

²³ NAVIAS TESTAMENTAS Ing Lietuwifchka Liefzuwų perrafchitas per Janą Bretkuną Labguvos plebona 1580 / DAS NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580. Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580. Herausgegeben von J. D. Range und F. Scholz, Paderborn etc., Ferdinand Schöningh, 1991.

²⁴ Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache von Johann Bretke, Pastor zu Labiau und Königsberg i. Pr., nach der Handschrift aus dem Jahre 1580 und der überarbeiteten Fassung diesses Psalters von Johannes Rehse, Pastor zu Königsberg i. Pr., nach dem Druck aus dem Jahre 1625 nebst der Übersetzung des Psalters in die deutsche Sprache von Martin Luther nach der Ausgabe aus dem Jahre 1545 unter Mitarbeit von F. Kluge. Mit einer Einleitung versehen und herausgegeben von F. Scholz, Paderborn etc., Ferdinand Schöningh, 2002.

tas „Naujajam Testamentui“). II, 6 tomas išleistas 2002 m. Šis tomas labai svarbus lietuvių kalbos istorikams. Jame įdėtas ne tik perrašytas kritinis Bretkūno „Psalterio“ tekstas, bet ir Jono Rėzos „Psalteris“. Abu tekstai pateikiami gretimuose puslapiuose, kruopščiai nurodomi ne tik Bretkūno, bet ir kitų asmenų redagavimai, taisymai, braukymai, o tai labai svarbu lietuvių rašomosios kalbos istorijai. Tomas didelę reikšmę lituanistikai turės dar ir dėl to, kad J. Rėzos „Psalterio“ iki mūsų dienų išliko nedaug egzempliorių ir jie tyrėjams sunkiai prieinami.

F. Scholzas šį tomą paskyrė savo motinos ir sesers, jau mirusių, atminimui.

Tomo įvadinę dalį sudaro pratarmė, literatūros sąrašas, specialių ženklų bei sutrumpinimų paaiškinimas ir platus įvadas.

Pratarmėje F. Scholzas aptaria Bretkūno Biblijos leidimo projekto atsiradimą ir jo vykdymo eigą maždaug iki 2002 m.

Plačiame įvade (net 72 puslapiai) F. Scholzas kalba apie visa tai, ką skaitytojas turėtų žinoti naudodamasis šiuo tomu, kuris iš esmės yra pagalbinė knyga, padedanti suprasti I, 6 tome paskelbtą faksimilinį Bretkūno „Psalterio“ tekstą.

Pradžioje pateikiami svarbiausi J. Bretkūno ir J. Rėzos biografijų, jų veiklos duomenys. Norėtusi skaitytojų dėmesį atkreipti tik į kai kuriuos dalykus.

Sekdamas Viktoru Falkenhahnu²⁵ įvado autorius rašo, kad Jono Bretkūno motina buvo prūsė, o tėvas – vokiečių kilmės (p. XXII). Tačiau V. Falkenhahnas per savo gimtadienio minėjimą 1983 m. vasario 11 d. Vilniuje šį tvirtinimą pakoregavo. Jis pareiškė, jog 1941 m. buvo parašęs netiesą (kitaip Hitlerio laikais jo knyga nebūtų buvusi išleista) ir yra įsitikinęs, kad Bretkūno tėvas buvo suvokietėjęs prūsas²⁶, o ankstesnį klaidingą teigimą atitaisysiąs lie-

²⁵ V. F a l k e n h a h n, Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer: Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens, Königsberg etc., 1941.

²⁶ Tai esu paminėjęs savo „Lietuvių kalbos istorijos“ III tome (p. 63).

tuviškame savo knygos variante. Deja, to nesulaukęs mirė. Prūsišką Bretkūno kilbę, matyt, rodo ir jo pavardė, tiek vokiškas variantas *Bretke*, tiek ir lietuviškasis *Bretkūnas*, nes patronimai su *-ūnas* buvo būdingi prūsams, o lietuviai juos turėjo tik rytinėje lietuvių kalbos ploto dalyje; vakaruose, taigi ir Mažojoje Lietuvoje, būtų **Bretkaitis*.

Reikia manyti, kad anuomet apie Bamblius, Bretkūno gimtinėje (maždaug 5 km nuo Friedlando), daugumas vietinių gyventojų kalbėjo lietuviškai. Pro Bamblius tada turėjo eiti vakarinė lietuvių kalbos ploto riba, kur ši kalba siekėsi su senąja prūsų kalba. Patys Bambliai greičiausiai buvo dvikalbė – prūsų ir lietuvių – vietovė, neskaitant beįsigalinčios atneštinės vokiečių kalbos. Nevienakalbis turėjo būti ir Bretkūnas. Iš vaikystės jis, matyt, šnekėjo abiem kalbomis: prūsų ir lietuvių. F. Scholzo spėjimas, kad Bretkūnas šias kalbas išmokęs vaikystėje iš savo tėvo tarnų (p. XXII), greičiausiai neturi pagrindo. Bretkūnas lietuvių kalbą mokėjo tobulai. Tai ne kartą pabrėžiama (pvz., p. XXXV), o tokia tobula kaip Bretkūno lietuvių kalba vargu ar gali būti antrinė, išmokta. Prūsų kalba tada jau buvo beišnykstanti, o lietuvių kalba kunigaikščio Albrechto dėka tapusi net prestižinė. Albrechtas ją įvedė į valstybės raštinę (to nebuvo pačioje Lietuvoje!), įsakė visur, kur tik gyveno lietuviai, bažnyčiose lietuviškai laikyti pamaldas, steigė lietuviškas mokyklas. Todėl nenuostabu, kad Bretkūnas rašė lietuviškai, o ne prūsiškai.

Tame krašte lietuviai kalbėjo vakarų aukštaičių pietinės dalies patarme. Ji pasižymėjo tuo, kad buvo išlaikytos senosios galūnės, jos netrumpinamos. Bet Bretkūnas vėliau maždaug 25 metus dirbo parapijos klebonu Labguvoje. O Labguva – tos pačios vakarų aukštaičių dalies šiaurinės patarmės plote; patarmės, kuri pasižymi stipriu galūnių trumpinimu. Tad abiejų šių patarmių ypatybės ir atsispindi Bretkūno raštuose. To negalima išleisti iš akių tiriant Bretkūno raštų kalbą.

Be to, Bretkūnas, kaip minėta, dar mokėjo prūsų, taip pat ir kuršių kalbas. Pastarąją, ma-

tyt, išmoko gyvendamas Labguvoje, nes toje papirijoje, kaip ir visur Kuršių marių pakraščiuose, anuomet gyveno daug žvejų, atsikėlusių iš Kuršo (Latvija). Tų „kuršių“ kalbos pobūdis nėra visai aiškus. Senieji atsikėlėliai, be abejo, turėjo šnekėti kuršių kalba. Tačiau kėlimasis vyko nepertraukiamai, ir vėlesnieji atsikėlėliai (jie Bretkūno laikais greičiausiai vyravo), matyt, šnekėjo Kuršo latvių tarme, išaugusia ant kuršiško substrato²⁷. F. Scholzas tikriausiai yra teisus Bretkūno išmoktąją kuršių kalbą traktuodamas kaip „die auf einem lettischen Dialekt beruhende Sprache“ (p. XXII).

Bretkūnas buvo išsilavinęs ir aukštos filologinės erudicijos žmogus. Tai pabrėžiama F. Scholzo įvade. Ypač aiškiai tai matome iš Bretkūno kalbos fonemų ir jo teksto grafemų lyginamojo aprašymo (p. LXtt.).

Be anksčiau minėtų kalbų (lietuvių, vokiečių, prūsų, kuršių), Bretkūnas dar mokėjo lotynų kalbą, nes vertė ir iš jos, Biblijos vertimą lygino su Vulgatos tekstu. Taip pat mokėjo senąją graikų kalbą – yra vertęs ir naudojęs ja versdamas „Naująjį Testamentą“. Žinome, kad jis mokėjo hebrajų kalbą, nes versdamas „Senąjį Testamentą“, ypač vertimą redaguodamas, savo tekstą plačiai lygino su hebrajišku originalu. Apskritai Bretkūnas ne šiaip vertė iš vokiškos Liuterio Biblijos, bet plačiai lygino tekstą su senaisiais originalais. Šiandien netgi nelengva nustatyti, kas iš kur jo imta.

Bretkūno dukterė buvo ištekėjusi už protestantų kunigo lenko. Karaliaučiaus Šteindamo bažnyčioje, kur Bretkūnas kunigavo, pamaldos tada vyko lietuviškai ir lenkiškai. Taigi Bretkūnas turėjo šiek tiek mokėti ir lenkų kalbą.

Jis iš tiesų buvo nepaprastų gabumų žmogus. Juk versdamas neturėjo jokių pavyzdžių. Iš naujų kalbų tada buvo tik Liuterio Biblijos vokiškas vertimas. Į kitas kalbas ji dar tik pra-

²⁷ Apie tai plačiau žr. Z. Zinkevičius, Terminai, kurie nepainiotini (kuršių, kuršininkų, naujoji kuršių, nerijos kuršių ar kopininkų kalba?), – Darbai ir dienos, X, 1999, 55–58 (=Rinktiniai straipsniai, I, 2002, 143–147).

dėta versti. Todėl pasiryžusiam tokiam darbui Bretkūnui reikėjo didelės erudicijos ir drąsos.

F. Scholzo įvade paliečiamas klausimas, kodėl Bretkūno Biblija anuomet nebuvo išspausdinta. F. Scholzas mano, kad tai nulėmė Bretkūno atlikto vertimo pobūdis. Kaip jau buvo sakyta, Bretkūnas šalia pagrindinio vertimo objekto, Liuterio Biblijos, išverstą tekstą dažnai lygino su hebrajišku tekstu, graikiškais ir lotyniškais variantais. Taip elgdamasis, F. Scholzo nuomone, jis net nenorėdamas pats sau paspendė kilpą, nulėmė vertimo nespausdinimą. Juk „Senajo Testamento“ hebrajiškas originalas vietomis yra nelengvai skaitomas, prasmė miglota. Versdamas tokias vietas Liuteris, nors ir derino su Septuagintos ir / arba Vulgatos tekstais, bet išvertė palyginti laisvai, nutoldamas nuo hebrajiško originalo. F. Scholzo teigimu, Bretkūnui labiausiai rūpėjo vertimo mokslinis tikslumas, nenutolimas nuo originalo. To jis visą laiką siekė. Tuo, F. Scholzo nuomone, pats sau pakenkė. Jeigu jis būtų, kaip Jonas Rėza, lietuvišką tekstą gerai suderinęs su Liuterio vertimu ir tuo patenkinęs redaktorių pageidavimą, kaip atsitiko jo Postilės rengimo spaudai atveju, Biblijos vertimo tomui, F. Scholzo nuomone, būtų vienas po kito išspausdinti (p. XXV, XXIX, XXX, LXXXI).

Galbūt F. Scholzas yra tam tikra prasme teisus. Tačiau nereikia išleisti iš akių ir situacijos pasikeitimo Bretkūno laikų Prūsijoje. Juk Mažvydo laikais, t. y. viena karta anksčiau, kol dar Prūsiją valdė kunigaikštis Albrechtas, lietuviai buvo visaip proteguojami ir keliami. Labai rūpintasi lietuvių kalba. Tai buvo svarbu politiniu požiūriu. Juk Lietuvą ir Lenkiją valdė bevaikis Žygimantas Augustas, o Albrechtas buvo Žygimanto Augusto sesers sūnus – artimiausias giminaitis. Todėl ne atstumdamas, bet proteguodamas lietuvius Albrechtas tikėjosi lengviau pasiekti ir Lietuvos-Lenkijos sostą. Be to, tuomet buvo aktualus Livonijos ir Prūsijos sujungimas. Albrechtas manė: paversti protestantais žemaičiai labiau orientuosis į Karaliaučių negu į Vilnių ir natūraliai bus pasiekta tai, ko

padaryti nepavyko kryžiuočiams. Albrechtas buvo gudrus žmogus ir toliaregiškas politikas. Be to, pačioje Prūsijos valstybėje protestantizmas dar nebuvo išsigalėjęs. Protestantai ėjo per liaudį, todėl mokyti lietuvius protestantizmo buvo be galo aktualu. O lietuviai juk sudarė didžiąją to meto valstybės dalį. Tačiau Bretkūno laikais padėtis iš esmės pasikeitė. Kraštas jau protestantiškas. Nebėra jokios vilties užsidėti Lietuvos ir Lenkijos karūną, nes po Žygimanto Augusto mirties buvo išrinktas naujas karalius. Ir, kas svarbiausia, Prūsija jungėsi su Brandenburgu, o naujoje jungtinėje valstybėje lietuviai besudarė nedidelę gyventojų dalį, tad neteko reikšmės, kokią iki tol turėjo. Anais laikais spauda buvo labai brangi, Biblijai leisti reikėjo daug pinigų. Todėl kunigaikštis Georgas Fridrichas nupirko Bretkūno rankraštį ir atidavė bibliotekai. Ten jis pragulėjo iki mūsų laikų.

Toliau įvade F. Scholzas plačiai aptaria Bretkūno Biblijos, ypač „Psalterio“, rankraštį ir jo teksto atspindėjimą faksimiliniame I, 6 tome. Detaliai nagrinėja sunkumus, susijusius su Bretkūno pirmąsio teksto ir jo paties vėlesnių taisymų (braukymų ir t. t.) atskyrimu nuo kitų redaktorių teksto, jų taisymų. Kalba apie sunkumus, trukdančius atpažinti skirtingų redaktorių taisymus, pavyzdžiui, rašalo išblukimą ir kt. Paaškina tiems dalykams išryškinti naudojamą mokslinį aparatą. Detaliai nagrinėja Bretkūno rašybą, jo kalbos fonemų ir rašte jas perteikiančių grafemų santykį. Visa tai atliekama labai kruopščiai ir su nuovoka. Mokslinis tikslumas ir sąžiningumas nekelia abejonių.

Galima atkreipti dėmesį nebent į tai, kad nepakankamai įvertinamas dvilypis dialektologinis paties Bretkūno kalbos pobūdis, t. y. vakarų aukštaičių pietinės dalies (jo vaikystės šnekta) ir šiaurinės dalies (Ragainės šnekta) elementų kaip greitiminių Bretkūno kalboje buvimas, nulėmęs rankraštyje kai kurių grafemų vartojimą, galimą tų grafemų nevienodą traktavimą. Tuo neretai aiškintinas raidės *o*, atspindinčios Ragainės šnektos nesutrumpintą ilgąjį balsį /o/ (bk. *o*) painiojimas su raide *a*, kai ja žymimas Bamblių

šnektos /ā/ (*ā* ?). Ypač atkreiptinas dėmesys į nekirciuotas galūnes, kur vokalizmo ilgumas pietinėje patarmėje (taigi ir Bambliuose) buvo išlaikytas, o šiaurinėje patarmėje (Ragainėje) – redukuotas. Taigi Bretkūno parašymas *tawa* ‘tavo’ galėjo atspindėti tiek Bamblių šnektos *tāvā* (*tāvā* ?), tiek ir Ragainės šnektos *tāva* (*tāva* ?), t. y. galūnes *-ā* ir *-ā*, o to parašymo variantas *tawo* visuomet atspindi pietinės vakarų aukštaičių dalies šnektų (būsimosios bendrinės kalbos) *tāvo* (galūnė *-o*).

Kai kurios F. Scholzo aptariamoms morfologinėms formoms gali būti lengvai paaškinamos kaip žemaitybės, pvz., loc. pl. *metuſą* ‘metuose’ (žem. *mētūsa/ mētūse*), acc. pl. m. *tus* ‘tuos’ (žem. *tūs*), nom. sg. *menu* ‘mėnuo’ (p. žem. *mīēnū*) ir kt. (p. LVII–LVIII).

Įdomi F. Scholzo mintis, kad grafemų *fch* ir *ſ* painiojimui priebalsiams /š/, /ž/ reikšti Bretkūno raštuose turėjo reikšmės skardžiųjų ir dusliųjų sumišimas Karaliaučiaus vokiečių kalboje (p. XLIX–L).

Norėtusi dar atkreipti dėmesį į nosinių balsių žymėjimą raidėmis *a*, *e*, *u*, *i*, kurį randame ne tik Bretkūno Biblijos, bet ir Wolfenbüttelio postilės rankraštyje. Tai specifinė, tik šių dviejų kalbos paminklų ypatybė, niekur kitur senojoje lietuvių raštijoje nepastebėta. Bretkūnas šias raides vartojo tik Biblijos rankraštyje, spausdintose jo knygose vietoj *a*, *e*, *u*, *i* yra *a*, *e*, *u*, *i* raidės, o tai daro galimą prielaidą, kad raidės *a*, *e*, *u*, *i* nosiniams balsiams žymėti anuomet vartotos ir kitų autorių ranka rašytuose (neišlikusiuose) tekstuose. Matyt, tekstus spausdinant taškelių po raide nelikdavo dėl techninių kliūčių – spaustuvės tokių raidžių neturėjo. Tačiau Bretkūno Biblijos ir Wolfenbüttelio postilės rankraščius šiuo atveju jungia dar ir tai, kad loc. pl. turi baigmenis *-su* ir *-sa*, t. y. su nazalizacija. Šiose galūnėse nazalizacija yra antrinė (matyt, atsirado dėl ad. pl. baigmenų *-sump*, *-somp* = **-sup*, **-sap* įtakos) ir turima tik šiuose dviejuose lietuvių kalbos paminkluose, o tai jau akiškai rodo abiejų tekstų kalbos genetinį ryšį. Bretkūno raštuose ir Wolfenbüttelio postilė-

je pastebėta ir daugiau išskirtinių, kitur nesamų arba labai retai pasitaikančių kalbos ypatybių, todėl įtariama, kad Bretkūnas galėjo būti vienas iš svarbiųjų Wolfenbüttelio postilės sudarytojų (apie tai kalbama autoriaus straipsnyje, išspausdintame šiame „Baltisticos“ numeryje).

Po įvado pateikiami kritiniai Bretkūno „Psalterio“ ir jo pagrindu sudaryto J. Rėzos „Psalterio“ tekstai. Kaip minėta, abu yra greta: Bretkūno tekstas kairėje puslapių pusėje, o Rėzos – dešinėje. Abu tekstai, ypač Bretkūno, pateikiami su kruopščiais originale esančių taisyčių, braukymų ir pan. aprašymais išnašose. Aprašoma labai smulkmeniškai. Paties Bretkūno taisyčiai sužymėti *a*, *b*, *c* ir t. t. raidėmis, o redaktorių taisyčiai – skaitmenimis *1*, *2*, *3*... ir *I*, *II*, *III*... Įvedama sudėtinga sistema pagalbinių ženklų, sutartinių trumpinimų ir t. t., kuriais žymimi rankraščio užbraukymai ir visokie kitokie taisyčiai. Specialiu ženkliu, didžiąja *G* raide, sužymėti Danieliaus Gaidžio, pasirašinęjusio *Gallus*, taisyčiai. Jų yra daugiausia. Raidė *R* žymi J. Rėzos taisyčius. Visų kitų redaktorių taisyčiai žymimi *X* raide, nes išskirti, kas kuriam taisytojų priklauso, nesą įmanoma.

Kruopščiai parengtas kritinis (mokslinis) Bretkūno tekstas, turint po ranka faksimilinį *I*, *6* leidinį, bus labai naudingas tyrėjams, nes jame stengtasi išryškinti pirmąsį Bretkūno tekstą (*Grundschicht*), atskirti jį nuo vėlesnių taisyčių (*Korekturschicht*). To neįmanoma padaryti naudojantis vien faksimiliniu tekstu, kuriame, pavyzdžiui, nematyti atskirų taisytojų rašalo skirtumo, gerokai išblukusio jau ir pačiame rankraštyje. *II*, *6* tomo parengėjams irgi ne visur buvo įmanoma tą skirtumą išžiūrėti, taigi ir pakankamai išryškinti taisyčių chronologiją. Tomo parengėjai stengėsi remtis ne tiek išblukusio rašalo nelengvai pastebimu skirtingumu, kiek atskirų raidžių rašymo nevienodumu, apskritai atskirų taisytojų rašybos skirtumais.

Kritiniame J. Rėzos „Psalterio“ tekste komentarų bei paaiškinimų mažiau, nes jo pagrindą sudaro spausdintas tekstas, o ne rankraštis kaip Bretkūno. Rėzos tekstas nuo Bretkūno teksto

labiausiai skiriasi tuo, kad Rėza, kaip minėta, Bretkūno „Psalterį“ stengėsi kaip galima labiau priartinti prie Liuterio teksto. Be to, jis panaikino daugelį Bretkūno tekste buvusių leksikos variantų, palikdamas tik vieną kurį iš jų (nors ne visuomet). Mums ypač svarbu tai, kad dialektologijos požiūriu gana margą Bretkūno tekstą Rėza gerokai apvienodino prisilaikydama vienos – Prūsijos vakarų aukštaičių pietinės – patarmės, nors jis pats buvo kilęs iš šiaurinės patarmės ploto. Tuo J. Rėza iš esmės padarė pradžią lietuvių bendrinei rašomajai kalbai Prūsijoje. Dėl viso to Rėzos teksto palyginimas su Bretkūno tekstu, naudojantis kruopščiai parengtais moksliniais abiejų tekstų leidimais, duos daug peno lietuvių rašomosios kalbos istorikams. Jų ateityje laukia intensyvios šių tekstų studijos.

Pažymėtina, kad tomo sudarytojai Rėzos tekste konstatavo nemažą spaudos klaidų, kurias aiškina lietuviškai nemokėjusių spaustuvės rinkėjų apsirikimais. Ypač reikšmingas Rėzos tekste esančių diakritinių ženklelių, sudarytojų nuomone, atspindinčių jo akcentologinę sistemą, aptarimas bei pastebėtos klaidos (įvado p. LXXI–LXXIV). Svarbios sudarytojų pastabos apie nosinių balsių žymėjimą ar nežymėjimą Rėzos tekste (p. LXXIV–LXXVI), apie kitas to teksto rašybos ypatybes (p. LXXVII–LXXIX).

Dešinėje puslapių pusėje (po Rėzos teksto) pateikiamas Liuterio Biblijos 1545 m. leidimo tekstas. Tai irgi nemažą paslauga Bretkūno Biblijos tyrėjams, nes senieji Liuterio Biblijos leidimai dabar jau yra sunkiai prieinami.

Trečiosios knygų eilės (III) iki šiol pasirodė tik vienas tomas²⁸. Tai J. D. Rangės disertacija, apginta 1987 m. Münsteryje, vėliau patobulinta ir papildyta. Šioje 1992 m. pasirodžiusioje X+286 puslapių monografijoje kruopščiai iširtos ir aprašytos Bretkūno „Naujojo Testamento“ rankraščio ir kalbos ypatybės, išaiškinti vertimo

²⁸ J. D. Range, Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT), Paderborn etc., Ferdinand Schöningh, 1992.

šaltiniai, redaktorių padaryti teksto koregavimai, jų pobūdis ir chronologija. Tai fundamentalus lituanistikos veikalas, galintis būti pavyzdžiu mūsų senosios raštijos tekstologinėms ir lingvistinėms studijoms²⁹.

Šių eilučių autorius stengėsi pateikti tik bendrą vokiečių mokslininkų jėgomis vykdomo didingo Bretkūno Biblijos leidimo projekto vaizdą. Į detales nesileista. Jos išryškės ateities Bretkūno raštų ir apskritai senosios lietuvių raštijos studijose. Vokiečių mokslininkų projektas – tai vienas iš monumentaliausių mūsų laikų lituanistinių darbų. Tik taip reikia jį vertinti. Negalima nesidžiaugti: tai didelė dovana lituanistikai ir Lietuvai. Pirmą kartą susilaukėme kvalifikuotai parengto Bretkūno Biblijos rankraščio leidimo. Taip bus išsaugotas neįkainojamos vertės senosios lietuvių raštijos svarbiausias paminklas. Projekto organizatorius ir vykdytojai nusipelno didžiausios pagarbos ir aukščiausio įvertinimo.

Zigmas Zinkevičius

TARPTAUTINĖ JONO KAZLAUSKO KONFERENCIJA

2002 m. spalio 25 dieną Vilniaus universiteto Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra surengė tarptautinę konferenciją „Jono Kazlauskio diena: istorinės gramatikos dalykai“. Šiame jau tradiciniame – penktajame – mokslo renginyje buvo perskaityta 15 diachroninei baltistikai skirtų pranešimų, kuriuos parengė mokslininkai iš 7 šalių.

Nemažai dėmesio susilaukė fonetikos problemos. Rickas Derksenas (Leidenas) analizavo, kaip šiandien interpretuojamas Winterio dėsnis, aptarė jo veikimą (resp. neveikimą) uždaruose ir atviruose skiemenyse. Kazimieras Garšva (Vilnius) nagrinėjo šiaurės aukštaičių kirčio atitraukimo ir žodžio galo balsių redukciją.

²⁹ Žr. recenzijas: V. Ambrazas, – *Baltistica*, XXVIII (2), 1994, 124–129; J. Karaciejus, – *Linguistica Baltica*, II, 1993, 251–253.

jos chronologiją. Pranešėjas pasiūlė šių tarmių murmamuosius balsius laikyti istorine, o ne šiuolaikine tarmių fonologijos ypatybe. Valdimantas Markevičius (Vilnius) apžvelgė trumpųjų žodžio galo balsių mišimą (resp. išlaikymą) širvintiškių ir pietų panevėžiškių tarmėse. Jo nuomone, distinktyviniu kalbamųjų tarmių požymiu šios ypatybės laikyti negalima, nes abiejuose plotuose esama variacijų, todėl širvintiškius patogiau būtų atskirti kaip žalinius. Alekso Girdenio (Vilnius) pranešime gvildenta problema rūpėjusi ir pačiam J. Kazlauskui – kaip aiškintini vadinamieji trumpieji preteritai (lie. *bó*, *reiké*, *žinó*, *até* ir t.t.). Pranešėjo nuomone, čia išvelgtinas intervokalių *j* ir *v* silpnėjimas, sukėles balsių kontrakciją: *bó* < *bù-o* < *bùuo* < *bùvo*, *reiké* < *reiké-o* < *reikéjo* < *reikėjo*. Panašiai aiškintini ir trumpieji žemaičių bei kai kurių vakarų aukštaičių vns. vietininkai *àslúo*, *á*, *sló*.

Keturi pranešimai buvo skirti prūsistikos klausimams. Vytautas Mažiulis (Vilnius) analizavo pr. daiktavardžių fleksijos pakitimus: inovacines formas acc. sg. *geitan*, *quāitan* greta senųjų *i*-kamienių *geitin*, *quāitin* ir atvirkščiai – naujadarus *wjrin*, *madlin* greta *wjran*, *madlan*. Formą gen. sg. *kermenes* pranešėjas interpretavo kaip turinčią nekirčiuotą inovacinę pr. (kat.) *i* kamieno galūnę *-*īs*, o ne tiesioginį ide. *-*es* atliepinį. Anatolijus Nepokupnas (Kijevas) kalbėjo apie kuopinių daiktavardžių priesagą *-or-*, bendrą prūsų kalbai (kaln. *Lepare* 1331) ir kuršių arealui Lietuvoje (ež. *Béržoras*, up. *Lazdorius*, up. *Liēporas*). Šiame kontekste pasiūlyta nauja etimologija – pr. *paycoran* E 6 ‘sietynas’: pr. *baytan* E 346 ‘sietas’ – rodanti semantinę-derivacinę paralelę prūsų ir lietuvių kalbose. Stevenas Youngas (Baltimorė) analizavo Mato Pretorijaus (Praetorius, Prätorius) veikale „*Deliciae Prussicae* [...]“ pateikiamus prūsų kalbos faktus. Pranešėjo manymu, šie duomenys gali rodyti paskutinį kalbos nykimo etapą ir lietuvių tarmių įtaką, plg. veiksmožodžio *druwīt* paradigmą: 1 sg. *druwiu*, 2 sg. *druwi*, 3 sg. / pl. *druwe*, 1 pl. *druwemai*,